

Јован Деретић

**КУЛТУРНА
ИСТОРИЈА
СРБА**

Предговор
проф. др Зорица Несторовић

Copyright © 2001, Јован Деретић
Copyright © овог издања 2022, ЛАГУНА

**КУЛТУРНА
ИСТОРИЈА
СРБА**

Садржај

Реч унапред	13
Предговор: Културна историја Срба Јована Деретића или о витализму српске културе	15
УВОД	27
Географски простор	29
Древне културе на тлу Србије	39
Стари Словени	45
Име	45
Прадомовина Словена	46
Положај међу другим народима	46
Словенска религија	47
У очима странаца	48
Хришћанство и православље	51
Симбол вере	54
Остали елементи хришћанског учења	55
Јереси	56
СРЕДЊОВЕКОВНА КУЛТУРА	61
Срби у раном средњем веку	63
Име	63
Сеоба	64
Српске земље	65

Прва српска држава	65
Византијска освајања.	67
Успон Зете	68
Рашки велики жупани	69
Српска култура у раном средњем веку	70
Покрштавање Срба	70
Настанак словенске литургије и словенске књиге	71
Почеци уметности	72
Формирање српске политичке и културне индивидуалности	75
Немања постаје велики жупан	75
Ослобађање од византијске зависности и уједињење српских земаља	76
Зидање манастира	77
Значај Хиландара у српској историји и култури.	78
Србија као краљевина и њена аутокефална црква	79
Византија као културни модел	80
Почетак српског права.	81
Преокрет у архитектури.	81
Студеничко сликарство	83
Преокрет у књижевности	84
Државна идеологија	85
Србија у XIII веку	87
Србија и Дубровник	89
Католичка црква у Србији.	90
Привредни раст Србије	90
Културна оријентација.	91
Доментијан.	92
Златно доба српског сликарства	92
Србија у доба краља Милутина	99
Водеће личности епохе.	99
Властела и Црква као политичке снаге	100
Лик краља Милутина.	101
Међународна сцена и Милутинова освајања	103
Трговачки путеви, трговина, тргови и градови	103
Новине у управљању земљом – византинизација.	104
Милутин – градитељ и ктитор	105
Ренесанса Палеолога	106

Богородица Љевишка	107
Краљева црква	107
Грачаница	108
Теодосије	109
Србија на врхунцу моћи	111
Доба Стефана Дечанског	112
Стефан Душан као личност	113
Душанова освајања	114
Крунисање за цара	115
Законодавни рад	116
Душанов законик	117
Друштво	118
Државно уређење	119
Уметност	121
Пећка патријаршија	121
Лесново	122
Високи Дечани	122
Краљевски зборник	123
Позни средњи век	125
Деоба царства и битка на Марици	125
Доба обласних господара. Битка на Косову	127
Вазалство и обнова Србије	128
Агонија Србије и њен пад под Турке	129
Културна збивања	130
Исихазам	130
„Исправљање превода“	132
Моравска школа	133
Духовна музика	136
Вазална деспотовина у Срему	139
Култура средњовековне Босне	141
Настанак Црне Горе	145
Старе српске штампарије	147
НАРОДНА КУЛТУРА	149
Српски народ под турском влашћу	151
Поствизантијска култура	158

Видови народне културе	161
Народна религија	171
ГРАЂАНСКА КУЛТУРА	181
XVIII век: барок и просвећеност	183
Бечки рат и Велика сеоба	184
Српске привилегије	185
Политичка организација и друштвени развитак	187
Црна Гора	187
Културни прелазак	188
Барокни стил	189
Од старе ка новој књижевности	193
Просвећеност	194
Царске реформе	195
Доситеј Обрадовић	196
Темељи нове културе	197
Српска револуција и формирање нове Србије	199
Националне идеје и национални покрети	205
Класицизам и народна култура	209
Стварање националне интелигенције	210
Стварање српске читалачке публице	211
Културне установе	212
Културни преображај Србије	214
Последњи изданци старе уметности	215
Почетак модерне музичке културе	216
Класицизам	217
Сликарство: од класицизма до бидермајера	218
Књижевни класицизам: Лукијан Мушицки и његова школа	220
Вук Караџић и народна традиција	221
Стерија и рађање српске драме	223
Његош	223
Епоха романтизма	225
Догађаји и идеје	225
Романтичарска поезија	231
Романтичарско позориште	234
Романтичарско сликарство	235
Почетак „националног стила“ у музици	238

Епоха реализма	239
Историјска позадина реализма	239
Културни напредак	241
Српски социјализам	243
Критичка школа у националној историографији	246
Успон природних наука	247
Књижевни реализам	249
Реализам у ликовним уметностима	252
„Национални стил“ у музици	254
МОДЕРНА КУЛТУРА	257
Епоха модерне	259
Парламентарна демократија	259
Обнова ослободилачке акције	261
Заоштравање односа са Аустријом	261
Балкански ратови	262
Боемија и академски модернизам	262
Књижевна модерна	264
Златно доба српске науке	265
Почеци модерног сликарства	266
Отварање српске музике	268
Велико доба глуме	269
Почетак филма	270
Међуратно раздобље	273
Први светски рат и голгота Србије	273
Стварање Југославије	275
Држава тешких противуречности	276
Културне прилике	277
Велико књижевно раздобље	278
Судбине сликара	280
Модернизам у скулптури	283
Нови замах музике	284
Савремена култура	287
Уметност: развој од ангажмана ка модерном	288
Враћање књижевности у модерне токове	289
Од академизма до апстрактне структуре	290
Главне струје у сликарству	291

Преображај музике293
Филмско стваралаштво294
Општи полет и светски успеси294
Индекс имена297
Цитирана литература308
Белешка о аутору.310

УВОД

Географски простор

1

Географски простор је простор у којем се одиграва историја, на којем настаје и ствара се култура. Тај простор вишеструко утиче на историјска збивања и на културни живот и културно стварање. По речима једног од највећих историчара XX века Фернана Бродела: „Једна цивилизација је пре свега простор, културни ареал, кажу антрополози, станиште [...] Културни простор спада у географију, много више но што антрополози мисле. Тај простор ће осим тога имати своје средиште, своје ’језгро’, границе, маргине. А на маргини се најчешће налазе најкарактеристичније црте, појаве или напетости.“ Развијајући даље ову тезу, он на другом месту истиче: „... погледајте трајно опстојавање градова на истом месту, непрестано одржавање путева и саобраћаја, изненађујућу сталност географског простора на коме трају цивилизације.“

Први наш човек који је размишљао о географији у вези са историјом био је учени писац прве половине XV века Константин Филозоф, претеча неоствареног хуманизма у српској култури. У својој биографији деспота Стефана Лазаревића он је дао опис српске земље и, у оквиру њега, опис њене престонице Београда. Иако у том опису преовлађују теолошка размишљања и реминисценције (поређење српске земље са обећаном земљом, тј. Палестином, поређење Београда с Јерусалимом и сл.), он је занимљив, не само по томе што је први. У њему се суочавамо с мислима и осећањима чија су исходишта у љубави и привржености отаџбини. Константин је пун хвале за лепоте и благодати Србије, о којој, између осталог, каже: „И ова земља не само слично оној обећаној точи мед и млеко, но као да је у себе примила и везала четири времена и ваздух, и од себе даје их осталима. Јер у целој

васељени не може се наћи земља да има сва добра сабрана уједно и на све стране, но имају нека добра делом, и само на неким местима [...] А Српска земља је пуна сваких добара, да и по писању неких географија шаље ваздух западу и Хелеспонту...“ О Србији је на сличан начин у другој половини ХХ века мислио наш највећи археолог Драгослав Срејовић: „Србија је племенита, човеку благонаклона земља“, (Д. С., 1994, 81).

Зачетник историјске географије јесте Вук Караџић. Док у делу *Географско-статистичко описаније Србије* (1826), које садржи географски, етнографски, економски и административни приказ Србије, остварује увод у српску историју новијег времена, у књизи *Montenegro und Montenegriner* (1837) даје детаљан опис земље, народа, државног уређења, културе. То је почетак како наше националне географије, тако и историјске географије и етнологије.

Из Вукове традиције и на основама које је Вук успоставио поникао је наш највећи географ Јован Цвијић, који је својим многобројним радовима описивао земљу и народ, повезивао географију и етнологију и обе ове научне дисциплине са историјом и културом, што је посебно дошло до изражаја у његовом капиталном делу *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, првобитно објављеном на француском језику, које представља синтезу читавог његовог рада. Цвијић географски простор посматра првенствено као простор културе. Главни јунак његове географије је човек, методолошки посматрано, његова географија је *антропогеографија*. То се види и по насловима делова. Прва књига носи наслов „Географска средина и човек“, а друга, посвећена Јужним Словенима, наслов „Основе антропогеографије“. Дело у целини гледано отвара поглавље под насловом „Евроазијске особине и старе цивилизације“, у којем се балкански простор одређује као простор великих цивилизација попут егејске, микенске, хеленске. Балкан се препознаје као „географски и геолошки посредник између Европе и Азије“, што је оставило трага у свим цивилизацијама које су се на њему стварале током историје.

Говорећи о византијској цивилизацији, која је непосредно утицала на нашу културу, Цвијић истиче њен евроазијски карактер.

Скренућу пажњу још на IX главу прве књиге, која носи наслов „Културни појаси“. На почетку дела он је географију Балкана повезао с најстаријим цивилизацијама које су поникле на његовом тлу. У овој глави он говори о распореду културних појасева на Балканском полуострву свог доба. Узимајући Балкан као целину, Цвијић издваја следећа четири културна појаса, од којих ниједан није обележен на националним границама. Први појас је „преиначена византијска и стара балканска цивилизација“, која обухвата средишњи и источни део Балкана, односно Грчку, Македонију и југоисточну Србију. Други појас чине „турско-источњачки утицаји“, најизразитији у југоисточном и источном делу Балкана; за њих је карактеристично да се прожимају с преиначеном византијском културом; код нас су тим утицајем највише били

обухваћени градови на југоистоку Србије: Ниш, Врање и други. То је свет који можда најбоље познајемо захваљујући књижевности, односно сликама нишког живота у делима С. Сремца, врањанског код Боре Станковића, или оних у најновијој књижевности у великој романескној фантазмагорији *Злајно руно* Борислава Пекића. Трећи појас чине „утицаји западне и средњоевропске културе“; они долазе из два правца, преко Јадрана, из Италије, и са севера и северозапада, преко Панонског басена. Четврти феномен или четврти појас јесте оно што Цвијић назива „патријархални режим или патријархална култура“, који обухвата унутрашњост Балкана и представља аутентични изданак овог простора. Ова је култура била најразвијенија код Срба и одиграла је посебно значајну улогу у нашој културној историји. За ново доба карактеристичан је процес „културног изједначавања“, додали бисмо „изједначавања“ које никад не доводи до ишчезавања културних разлика, јер испод наноса које доноси модерна култура живе елементи старих култура.

Друга књига овог дела посвећена је у целини проучавању „психичких особина Јужних Словена“. Цвијић разликује четири основна „психичка типа“ Јужних Словена, у чијем одређивању националне границе опет нису битне. То су: 1) динарски тип; 2) централни тип; 3) источнобалкански тип и 4) панонски тип, од којих је сваки детаљно описан са свим својим варијететима и подваријететима. Највише пажње је посвећено динарском типу, којем је дата најважнија улога у српској историји и култури.

Цвијић није само наш највећи географ и наш највећи етнолог. Он је и више од тога: он је географски мислилац, научник који је у свом опису Балкана повезао географске особине тла са сликом култура које су на њему настојале и постојале. Отуда његова запажања и идеје имају трајну вредност, без обзира на чињеницу да је научна, критичка мисао неке његове закључке кориговала или допунила.

2

У сфери географије додирују се поезија и наука, ерудиција и имагинација. Географија је одувек била плодно поље песничке, стваралачке маште. У књижевности, посебно у поезији, *своја земља*, завичај, отаџбина, родна груда, представља једну од великих и неисцрпних тема. Песници се надахњују њеним лепотама, описују њену природу, величају дела људских руку, певају о местима великих догађаја. *Отаџбина* Ђуре Јакшића, *Родна груда* Симе Пандуровића, *Моја отаџбина* Алексе Шантића, као и циклус песама Јована Дучића *Моја отаџбина*, *Србија* Милоша Црњанског, само су неки

класични примери родољубивог певања у којем се спајају историјска сећања са отаџбинским сликама, доживљај времена и простора родне земље. Васко Попа је највише од свих модерних песника полазио од просторних ентитета, што показује његова историјска поезија. Попина базична песничка књига о отаџбини носи речити наслов: *Усљавна земља*. У њеној основи је доживљај отаџбине као духовног простора: у њему су обележени најлепши споменици као места ходочашћа; оживљене су традиције – светосавска и косовска – које су најдубљи израз нашег бића; места великих битака, каква су Чегар или Сутјеска, постала су попришта митских борби с хтоничким чудовиштима, непријатељима живота; у главном граду сабирају се на једном месту разноврсна кретања, земаљска и небеска, он се огледа у рајским рекама, настаје из свог нестанка, уздиже се међу облаке.

Постоји књижевна географија с именима места значајних за историју књижевности; она се смешта у историјску и културну географију народа. Али постоји исто тако имагинарна, песничка географија; у њој су најчешће заступљена стварна, постојећа места која се лако могу наћи на географској карти, али су обogaћена мисаоним и афективним наносима какве може само произвести поезија. Захваљујући том песничком додатку, многа места добила су посебан значај у нашој културној свести. Отаџбина је простор природе, простор историје, простор културе, простор поезије. Културни простор једног народа је његова географија оплемењена деловањем и стварањем човека кроз историју. Сама историја није довољна. Велике битке, ратови, инвазије, револуције доносе пустош и природи и култури. Али док се природа обнавља, од културе остају само рушевине. Народи који су насељавали земљу, рушећи све што су други претходно створили, а нису иза себе створили ништа вредно трајања, као да нису ни живели. Велика историјска збивања трају само ако уђу у песму, причу или књигу.

3

Балкан, или још тачније југоисток Европе (простор шири од Балкана, у који је укључена и Румунија, затим наша Војводина, која припада Средњој Европи) представља шири географски простор српске историје. Што се тиче положаја српских земаља и Србије на Балкану и у Европи, неколико момената заслужује посебну пажњу.

По Константину Јиричеку, Срби су „првобитно народ унутрашњости“, рекли бисмо народ чија је главнина живела у унутрашњости Балкана или,

још прецизније, у планинској унутрашњости западног дела Балкана. Тамо је настала најстарија српска држава, тамо су се налазили центри и најзначајније српске државе у историји, државе Немањића. Наведену тврдњу не треба схватити тако да су Срби првобитно били народ који није насељавао области поред мора. И у најстаријој српској историји на Балкану, поред „уже“ Србије, створене у унутрашњости, у ширем залеђу Јадранског мора постојале су приморске српске покрајине, које су се простирале од ушћа реке Цетине на северозападу до ушћа реке Бојане на југозападу. У зрелом средњем веку, кад је стала на ноге, односно од Стефана Немање, па надаље, Србија је стално излазила на море, она је имала своје „поморје“, што се види из титуле српских владара, „краљ српских и поморских земаља“, тако да је у доба цара Душана излазила на три мора: Јадранско, Јонско и Егејско. Али упркос томе, Србија се није развила у поморску земљу, која би имала своју ратну и трговачку флоту. Њене везе с прекоморским земљама одвијале су се скоро искључиво преко Дубровника, града који је настао у српском простору, иако политички никада није припадао Србији. Историчари су га назвали Хонгконгом средњовековне Србије.

Јиричекова тврдња има посебан значај кад се посматра из перспективе новије историје. „Више него у реалном животу море је присутно у српској поезији и у српској приповеци“, приметио је књижевни критичар Милан Кашанин. Велики песник мора је Ј. Дучић, нарочито у својим „Јадранским сонетима“ и „Дубровачким поемама“. Море живи пуном снагом и у делима многих наших приповедача као што су Љубиша, Матавуљ, Ћипико; оно је присутно у поезији модерних песника – Ивана Лалића, Јована Христића и др. Књижевност је више простор жеља него простор реалности. Наши песници и приповедачи изразили су своју чежњу за морем. Она је уједно и сан о мору читавог једног народа који је некада имао своје море и данас има право на море, али му је непосредан приступ мору ускраћен.

У новијој историји Србија је стално тежила према мору, али успевала је да на њега изиђе тек на посредан начин, некада као саставни део бивше Југославије, а током XX века преко Црне Горе, која и јесте и није српска земља. Срби у Републици Српској данас су више него икад раније „народ унутрашњости“, народ надомак мора, али ипак од њега одвојен, насилно одбијен. А управо је тај део српске земље, преко своје јужне области Херцеговине (некадашње Хумске земље), био основни правац изласка српског народа на море у средњем веку, у време постојања слободне и независне српске државе.

Много је значајнија улога река у српској историји. Са становишта хидрологије или, тачније, потамологије, српску историју можемо описати као кретање од малих ка великим рекама. Најранија српска држава ствара се око малих планинских река у унутрашњости, тачније у долинама Пиве,

Таре, Ибра. Она постаје регионална сила са изласком на главне реке Балкана, на три Мораве и на Вардар, тј. на реке које чине осовину Балкана. У нашој новијој историји њено просторно тежиште помера се од југа према северу, у простор око две велике реке, Саве и Дунава, које су некада представљале граничне реке Србије, а после уласка Војводине у њен састав, реке које пресецају њену територију. Од свих наведених река, Морава са сва три своја дела јесте главна српска река, Вардар је престао да буде српски, а Сава и Дунав нас повезују са осталим народима – Сава са западним Југословенима, а Дунав, нарочито откада је, после повезивања с Рајном, постао главна европска водена магистрала, повезује нас са читавом Европом. Наша историја показује како смо од малог народа из забачене и колико-толико заклоњене унутрашњости постали народ на балканској ветрометини, настањен око великих река и важних светских путева што прате њихове токове, остајући при томе и даље мали народ, гледано у европским и светским сразмерама. Тај наш положај Цвијић је метафорички изразио реченицом: „Саградили смо кућу насред друма“; док је Васко Попа синтагму *кућа насред друма* узео за наслов једне од својих песничких књига. То је друга велика метафора српске националне судбине, просторна метафора историје, паралелна и комплементарна с метафором нашег историјског држања израженог у наслову *Усјравна земља*.

4

Срби су гранични народ између Истока и Запада, често у недоумици којем од та два супротна смера да се окрену, с којим да поделе своју судбину.

Још као млад писац, Дучић је промишљајући овакав наш положај изнео следећу мисао: „у цијелој својој историји српско племе гледало је према Западу“ јер је било само „случајно на Оријенту“. Од свих наших западњака Дучић је био најдоследнији. Он је живео у времену када су најактивније снаге српске књижевности биле просто опчињене, послужимо се опет његовим речима, „великим и умним Западом“. Но, поред уверених западњака, у нашој култури било је исто тако и истрајних, фанатичних источњака. Са Дучићем се не би сложио његов друг из младости А. Шантић, песник остатака Оријента у свом родном Мостару, не би ни приповедачи С. Сремац и Б. Станковић, о којем је Дучић писао с пуно похвала и разумевања узимајући у обзир и његов Исток. Иако је и њих захватила „западњачка река“ (М. Ракић), срце им је остало на Истоку. Читав наш XIX век био је испуњен носталгијом за Истоком, иако

нас је историјски развитак неумољиво вукао ка Западу. У XX веку Запад, или тачније Европа Запада постала је наша велика опсесија. У свим доменима нашег историјског и културног постојања траже се само европски параметри. У књижевности нпр. све спољашње и унутарње релације своде се на европски заједнички именитељ, па се говори о европском контексту, европским оквирима, европским релацијама, европској димензији, европској судбини наше књижевности. При томе се узима у обзир само један, у модерна времена материјално и културно најразвијенији део Европе, а пренебрегава се Европа у целини.

Као највећа група европских народа, Словени су се током средњег века верски и културно поларизовали између те две Европе; једни су ушли у западну, католичку, а други у источну, православну сферу. Тако су настале две велике културне, цивилизацијске групе словенских народа, православни Словени и католички Словени, који се по новој терминологији италијанског слависте Рикарда Пикија одређују као *Slavia Orthodoxa* и *Slavia Romana*. На северу је линија разграничења углавном пратила етничку границу која дели Источне Словене од Западних Словена. Јужни Словени, као најмања словенска грана, и сами су се поделили између две Европе и у целој својој историји сносили последице те поделе.

Српска ситуација била је у том погледу најособенија. У средњем веку, нарочито од Немање и Светог Саве, Срби су се развијали као православни народ с властитом аутокефалном црквом. Али знатан део Срба остао је изван тих верских и културних оквира. У средњовековној Србији, осим католика странаца који су у њој стално или привремено живели, постојали су и Срби католичке вере код којих се није било угасило српско етничко осећање. У каснијем развоју ти католички Срби постепено су се удаљавали од православне матице народа и у новије време ушли су у крило друге нације. Да тај откинути део Српства није безначајан, говори чињеница да је посредством њега српски језик постао лингвистичка основица модерног књижевног језика још једне словенске нације (Хрвати). Тако је српски народ судбински искусио ту најстарију и најдубљу поделу Европе, јер се њоме и сам поделио. Определивши се за једну Европу, он је знатан део себе оставио оној другој Европи. И другу велику цивилизацијску конфронтацију, између хришћанства и ислама, која је захватила и европске рубове, најпре оне на југозападу (Шпанија), а потом на југоистоку (Балкан), Срби су на свој начин интернализovali. Знатан део српског народа прихватио је ислам и, сачувавши језик, историјски се развијао у оквирима исламске културе. У најважнијим периодима своје историје Срби су били активан чинилац у политичким и културним збивањима балканског и средњоевропског региона и у извесним тренуцима појављивали су се и на европској историјској сцени, али од тог

активног суделовања у историји Европе много је значајније њихово пасивно суделовање, њихово трпљење последица те историје, нарочито оних последица које су производ подела на линији исток–запад.

5

Положај народа у географском простору може се посматрати с још једног становишта, полазећи од опозиције кретање–мировање. Постоје народи који су током читаве своје историје чврсто везани за одређену територију, који су више седентарни у свом простору, као што постоје и народи који су склони кретањима, променама пребивалишта, сеобама. Срби су свакако ближи овом другом типу. Они су народ чији су припадници покретљиви, који су се много селили; селили су се и у оним временима када су просторне раздаљине биле тешко и споро савладиве, као и касније када је свет постајао све мањи. Унутрашње миграције, тј. сеобе унутар властитог етничког простора, представљају битан, динамичан моменат у формирању модерне српске нације и њене културе. Осим миграција, веома су честе и сеобе већих или мањих делова српског народа у друге земље, међу друге народе историје, па је с тим у вези индикативна чињеница што је наш највећи национални роман посвећен сеобама и носи наслов *Сеобе*. Поводом сеоба делова српског народа у друге земље треба нагласити да су се они селили као заједница и да су, упркос осипањима, наставили да живе као заједница, што, поред осталог, подразумева да су чували своје традиције и да су и на новим просторима настављали своје културно стварање, повезујући старо и ново, своје и туђе. Други су нас схватили као војнички народ, *Militärvolks*, и издашно се користили нашим ратничким услугама да би нас потом немилосрдно одбацили кад им такве услуге нису више биле потребне. А ми смо били примарно народ културе и селили смо се као народ културе, своје специфичне културе, и одржали смо се на просторима на којима смо успели да сачувамо национални културни идентитет. У случајевима када смо се враћали натраг, према старој постојбини, иза нас су остајали трагови наше културе, знаци нашег пређашњег постојања на тим просторима. На великим деловима балканског и средњоевропског простора расути су српски културни споменици. Поменули смо књигу Васка Попе *Усјавна земља*. У првом њеном циклусу „Ходочашћа“ опевани су велики српски културни споменици. Први у низу од шест одабраних споменика јесте Хиландар, а последњи Сентандреја. Та места представљају крајње тачке српског културног простирања, тачке које обележавају главну осу српске културе на релацији која повезује основне

правце нашег кретања у географском простору, најпре према југу и југоистоку, а затим према северу и северозападу. Следећи историјске путеве српске културе по знаковима које је оставила у простору свог постојања, често смо принуђени да путујемо и у друге земље, јер су Срби као народ културе остављали отиске свог бића и на другим просторима, у туђим земљама, где год су дуже или краће живели, као што ћемо, с друге стране, говорећи о Србији и српским земљама као културном простору, морати да обратимо пажњу и на културне трагове других народа, како оних који су пре нас живели овде, тако и оних који су овде долазили после нашег досељења.

Древне културе на тлу Србије

Ова тема уводи нас у област једне друге науке, археологије. Она се бави проучавањем остатака материјалне културе древне прошлости човека. Њен прави терен је праисторија, периоди пре проналаска писма, али исто тако она се код нас бави и проучавањем антике, раног хришћанства, средњег века, нарочито раног; значи, свим оним периодима у којима оскудевамо у писменим изворима, па морамо користити и материјалне трагове скривене у недрима земље. Рад на проучавању археологије у Србији почео је у XIX веку. Године 1883. формирано је Српско археолошко друштво, које већ наредне године покреће свој часопис *Стиаринар*. Пуни процват та наука доживљава у XX веку, радом бројних аутора, међу којима су најважнији Милоје М. Васић (прва половина XX в.), проналазач Винче, и Драгослав Срејовић (друга половина XX в.), проналазач Лепенског вира. Тада настају и дела синтетичког карактера, као што су *Праисторија Србије, II* (1973) Милутина Гарашанина, и колективно, југословенско дело *Праисторија југословенских земаља, I–V*.

Главне епохе праисторије су: старије камено доба или палеолит, средње камено доба или мезолит, млађе камено доба или неолит, бронзано доба и гвоздено доба. Потом долази античко доба, које обухвата и наше крајеве.

Видели смо да је, говорећи о Србији као о месту за живљење, наш највећи археолог Драгослав Срејовић (1994, 81) изрекао нешто слично ономе што је у првој половини XV века написао Константин Филозоф: „Србија је племенита, човеку благонаклона земља. Њена теорија обележавања је у неколико махова средиште цивилизованог света, а често је била и родитељка људи и идеја које су пресудно утицале на привредну, културну или политичку историју Европе.“ Извесни археолошки налази у пећинама у Шумадији (Јеринино брдо код Градца и Рисовача код Аранђеловца) говоре да је та област била настањена и у старом каменом добу. Али археолошка ископавања открила